

W siedemnastowiecznym Gostyniu. Część 3

Czas religijności: kościoły i ołtarze

Jaki kościół widnieje na obrazie Matki Boskiej Świętogórskiej? Które ołtarze gostyńskiej fary powstały w XVII wieku? Co stało się z ich bogatym zdobnictwem?

Wiek XVII wprowadził najwięcej przeobrażeń w sztuce sakralnej. Jedną z form walki przeciw reformacji, której przez jakiś czas Gostyń stanowił wielkopolskie centrum, władze katolickie starały się oddziaływać na wiernych poprzez bogate wyposażenie wnętrz, procesje i rozbudowany artystycznie przebieg mszy.

Rozkwit Świętej Góry w XVII wieku

Siedemnasty wiek przyniósł Gostyniowi wiele zmian. Najbardziej widocznym elementem krajobrazu stała się wybudowana na Świętej Górze bazylika. Do dziś nie wiadomo jednak, jaki kościół znajdował się tam, zanim powstała ta okazała budowla. Pewne informacje można uzyskać analizując wizerunek Matki Boskiej Świętogórskiej. Budowla kościoła widoczna na obrazie powstała systemem pruskiego muru. W niektórych przedwojennych źródłach znalazłem informację, że ten obiekt sakralny poprzedzający bazylikę powstał prawdopodobnie w latach 1610-46. Budowniczym jego miał być ksiądz Bartłomiej Hesperus (Wieczorek) przy dużym wsparciu finansowym gostyńskich mieszczan. Zachowały się m.in. zapisy testamentowe w księgach wójtowskich, w których gostyńscy mieszczanie przekazywali część spadku na potrzeby budowy kościoła: Wojciech Kuczyna, Elżbieta Ratacka, Michał Brylic, Dorota Rossołkówna, Tomasz Rossofek, Maciej Wąsik, Marcin Ratał, Maciej Miąsko (sołtyś z Brzezia), Piotr Janeczka, Błażej Motloch, Andrzej Kowalewski, Jakub Kościeński, Sebastian Woyteła, Grzegorz Płaczek, Maciej Strazygowski i Zofia Popalanka. Hipoteza, że widoczny na obrazie kościół powstał w XVII wieku jest jednak wątpliwa. Na obrazie znajduje się data „1540”, którą uznaję się za rok powstania dzieła. Prawdopodobnie więc uwidoczniomy kościół z pruskim murem został rozbudowany w XVII wieku dzięki księdzu proboszczowi Hesperusowi, a nie wybudowany od podstaw.

Święta Góra obłożona interdyktem

Pierwszy obiekt sakralny na Świętej Górze wybudował Piotr Borek Gostyński w połowie XV wieku. Ponieważ nie miał na to zgody władz duchownych, przez jakiś czas kaplica ta była obłożona interdyktem (zakazem odprawiania obrzędów), zamienionym w 1468 na grzywnę. Po poświadczeniu cudowności miejsca, w 1512 roku wydano zgodę na budowę nowej kaplicy. W następnym roku wzniesiono w tym miejscu kościół pod wezwaniem Nawiedzenia Matki Boskiej i świętego Franciszka z Asyżu. Wydaje się więc, że inicjowany przez Bar-

tomieja Szymona Hesperusa zakres prac w pierwszej połowie XVII wieku odnosił się do istniejącego od stu lat obiektu. Prawdopodobnie dobudowa-

Prawdopodobnie obraz autorstwa Jana Kaspra Kwiatkowskiego Fot. B. Zygmunta.

wano wówczas zakrył się z kaplicą na górze oraz dom mieszkalny dla księdza. Proboszcz gostyński mógł być również fundatorem ołtarza głównego.

Obraz ucieka przed Szwedami

Kwestia powstania obrazu Matki Boskiej Świętogórskiej jest nie do końca wyjaśniona. Ciekawe połączenie elementów renesansu (przedstawienie postaci, usytuowanie na balkonie) ze strojami przypominającymi sztukę bizantyjską, może wskazywać, że powstał on na bazie istniejącego wcześniej dzieła. Być może nieznany malarz odtworzył (z pamięci?) wcześniejszy wizerunek Matki Boskiej Świętogórskiej zniszczonej podczas chwilowego zwycięstwa reformacji w Gostyniu? Możliwa jest też sytuacja, że artysta otrzymał mocno zniszczony obraz, by na jego podstawie stworzył nowy. Tłumaczyłoby to nierzetelne przedstawienie wieży fary (nie zgadza się m.in. liczba okien, co sugeruje, że w czasie tworzenia obrazu, artysta nie widział panoramy Gostynia). To jednak nadal pozostaje jeszcze w sferze hipotez. Wykonany, prawdopodobnie w 1540 r. obraz, na szczęście oszczędziły kolejne zawieruchy dziejowe. Podczas potopu szwedzkiego, aby zapobiec profanacji symbolu kultu maryjnego przez luteriańskich najeźdźców, obraz wywieziono na Śląsk. Po wycofaniu się wojsk Karola Gustawa wrócił na Świętą Górę.

Filipini, Bernardyni czy Reformatorzy?

Podczas wizytacji przeprowadzonej w 1667 r. zapisano: „(...) kościół za miastem, pod tytułem Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny i św. Franciszka. Kościół ten słynął od dawna i świeżo cudami.

(...)ma dwie kaplice, jedną świeżo wystawioną. Do kościoła tego wprowadzono Bractwo Różańca św. Roku Pańskiego 1631”. Ponieważ stawa cudownego obrazu na Świętej Górze stale rosła, już w 1658 zamierzano osadzić tam zakonników. Biskup Toliboski skłaniał się, by osiedlić tam OO. Reformatów. Istniały również plany przekazania tego miejsca OO. Bernardynom. Ostatecznie jednak 4 października 1668 roku przeprowadzono uroczystą introdukcję (wprowadzenie) Filipinów z ks. Grudowiczem. Siedem lat później Adam Konarzewski rozpoczął w tym miejscu budowę świątyni. Prace trwały do września 1698 r., kiedy przeniesiono wyposażenie starego kościoła do nowej budowli sakralnej, która na stałe wpisała się w gostyński krajobraz.

Religijność - czas ołtarzy

Ofiarnością mieszczaństwa na rzecz Kościoła uwiadczniała się również w zmianie wyglądu wewnętrznego gostyńskiej fary. W XVII wieku ufundowano przynajmniej pięć ołtarzy. W czasie remontu kościoła w początkach XX wieku zniszczono większość z istniejących wówczas 13 ołtarzy. Do dziś zachowały się jednak prawdopodobnie właśnie te z czasów przełomu renesansu i baroku. Już na początku tego stulecia, w 1623 roku biskup Andrzej z Bnina zatwierdził erekcję ołtarza Zwiastowania Najświętszej Panny. Dotacje do niego były dość wysokie - ołtarz posiadał srebrne sprzęty: pasja ukrzyżowanego Jezusa z ewangelistami, a w postumencie krzyża umieszczona była również wykonana ze srebra Matka Boska z Dzieciątkiem w promieniach. Ołtarz ten nie został zniszczony jak wiele innych podczas remontu fary na początku XX wieku - pozostał „po stronie Ewangelii”, czyli po lewej, stojąc na wprost głównego ołtarza. Na początku XX wieku odnowiony krzyż znajdował się na ołtarzu św. Anny. Dziś jednak niestety zaginął. Podobnie brakuje istniejących jeszcze w latach trzydziestych XX wieku srebrnych ozdób obrazu: korony, lilii w rękę św. Marii (widać na obrazie ciemniejszą smugę - ślad po niej), książeczki oraz cztery wota, z których jedno pochodziło z 1640 r. Uznaje się, że obraz wyszedł prawdopodobnie spod pędzla Jana Kaspra Kwiatkowskiego z Poznania. Ów artysta procesował się w 1644 r. z gostyńskim proboszczem ks. Bartłomiejem Hesperem w sprawie wykończenia obrazu dla kościoła (zresztą nie był jedyny jego proces - wcześniej oskarżony był m.in. o otrucie szlachcianki). Czy jednak jego obraz znajduje się w gostyńskiej farze i na którym ołtarzu nie można jednoznacznie określić. Jego funda-

torem był prawdopodobnie ksiądz Walenty Florjan Gostyniewicz, („kapelan literatów, altarzysta kuśnierzy i masjonarz kościoła parafjalnego w Śremie”). Dziś nie do końca jesteśmy pewni, czy ołtarz znajdujący się „po stronie Ewangelii”, jest na pewno tym wykonanym w początkach XVII wieku, a elementy barokowe dodano prawdopodobnie później.

Ołtarz główny

Tylko o kilka lat jest młodszy ołtarz główny. Konsekrowano go w 1658 roku, ale już pięć lat wcześniej erygowano przy nim Bractwo Bożego Ciała. Wspomniano wyżej o uroczystym umieszczeniu w jego centrum obrazu Matki Boskiej. Nie-

Na obrazie widać wyraźnie ciemniejszy ślad po srebrnej lilii. Fot. B. Zygmunta

stety, nie zachowały się informacje, kto był autorem tego wizerunku. Zastanawia brak srebrnych elementów zdobiących obraz w gostyńskiej farze jeszcze sto lat temu. Co się z nimi stało i właściwie od kiedy, bogato uposażone w szlachetne metale dzieła, zostały tych drogocennych ozdób pozbawione - trudno dziś ustalić.

Ołtarz św. Barbary

Podobny los spotkał kolejny XVII wieczny ołtarz. Zgoda na erekcję ołtarza św. Barbary podpisana została 8 lipca 1698 roku. Pośrodku ołtarza znajdował się obraz Niepokalanie Poczętej ze srebrnymi elementami: koroną oraz sukienką z pozłocanymi kwiatami. Niektóre osoby obok Matki Boskiej (anioł i św. Anna) również posiadały srebrne pokrycia strojów. Bogate było także wyposażenie: zanotowano istnienie dwóch srebrnych kielichów (jeden lepiej, natomiast

drugi trochę gorzej pokryty złotem) oraz dwóch srebrnych ampułek (naczyń do przechowywania wina i wody). Ołtarz św. Barbary ufundowali m.in. Wojciech Feck, Maciej Raczkiewicz, Jan Kostrzewski, Wojciech Busz (Busza?), Walentyna Kaudyka, Szymon Radlica, Maciej Goya, Tomasz Niwicki i Ochocki. Opiekę sprawował cech garncarzy. Co stało się przyczyną tragicznego stanu, tego jednego z ciekawszych zabytków sztuki sakralnej w Gostyniu, trudno dziś odpowiedzieć. Być może to właśnie bogactwo tego ołtarza skłoniło najeźdźców, których przecież nie brakowało w XVIII i XIX wieku, do jego zniszczenia.

Stalle i płyty nagrobne

Zabytkiem późnego renesansu z XVII są stalle - drewniane ławki znajdujące się w prezbiterium po stronie ewangelii. Pozostałe z dwóch istniejących dziś ołtarzy: św. Krzyża oraz św. Anny również powstały w omawianym stuleciu, podobnie jak zbudowany przez Wojciecha Libowicza w latach 1678-93 w kaplicy chór. Inna pozostałość XVII wiecznej religijności uległa niestety zniszczeniu. Jeszcze w XIX wieku w kościele farnym znajdowały się płyty nagrobne z piaskowca z XVII wieku z nazwiskami Bartłomieja Hespera, Małgorzaty Lekiewiczowej, proboszcza Respodowskiego. Prawdopodobnie uległy zniszczeniu podczas remontu w początkach XX wieku.

c.d.n
GRZEGORZ SKORUPSKI
www.skorupski.net

portret trumienny prawdopodobnie Adama Konarzewskiego fundatora bazyliki

Obiekty sakralne na Świętej Górze

- Wczesne średniowiecze - cmentarzysko ciałopalne
- XV w. - Piotr Borek Gostyński buduje bez pozwolenia władz kościelnych pierwszy obiekt
  - 1513 r. - Wybudowanie kościoła Nawiedzenia Matki Boskiej i świętego Franciszka z Asyżu
  - 1610-46 r. - Ksiądz Szymon Hesperus dokonuje przebudowy (rozbudowy?) istniejącego kościoła
  - 1675 r. - Adam Konarzewski rozpoczyna budowę bazyliki